

## DIVINACIJA PRIEŠ CECILIJŲ CICERONO RETORIKOS KONTEKSTE

**Audronė Kučinskienė**

Vilniaus universiteto Klasikinės filologijos katedros lektorė

70 m. pr. Kr. Romoje vyko plačiai nuskambėjęs teismas: Ciceronas kaltino buvusį Sicilijos provincijos propretorių Gajų Verį, siciliečių apkaltintą turto prievartavimu (*quaestio de repetundis*). Dar mažai kam žinomas žmogus iš Arpino stojo prieš teismuose karaliaujantį žymiausią to meto oratorių Hortenzijų ir užtikrintai laimėjo bylą, pelnydamas nemirštamą šlovę ir palikdamas ateities kartoms vieną iš žymiausių retorikos perlų – *Kalbas prieš Verį* (*In C. Verrem orationes*, arba *Verrines*). Trys dalys, sudarančios išlikusių *Verinių* rinkinį, labai skiriasi turiniu, apimtimi ir kitais aspektais, tačiau joms visoms būdinga tai, kad žanrine prasme kiekviena iš jų yra unikalus pavyzdys išlikusių Cicerono kalbų visumoje<sup>1</sup>. Rinkinys susideda iš *Divinacijos prieš Cecilijų*, pirmajame teismo posėdyje pasakytos kaltinimo kalbos (*In Verrem Actio prima*) ir antrojo teismo posėdžio kalbos (*In Verrem Actio secunda*), kuri niekada nebuvo pasakyta teisme. Mat po triuškinančio kaltinimo pirmajame posėdyje Veris suprato pralaimėjęs ir savanoriškai pasitraukė į tremtį, taigi antrasis teismo

posėdis neįvyko, ir Ciceronas publikavo parengtą medžiagą penkiomis knygomis<sup>2</sup>.

*In Q. Caecilium divinatio* yra vienintelis išlikęs divinacijos pavyzdys romėnų literatūroje<sup>3</sup>, t. y. kalbės, preliminarai sakomos prieš teismą, kuria siekiama įrodyti savo pranašumą prieš kitą kandidatą į kaltintojo vaidmenį<sup>4</sup>. Šiuo atveju Ciceronas varžosi su buvusiu Verio kvestoriumi Sicilijoje Kvintu Cecilijumi dėl teisės kaltinti Verį. Divinacija yra rimtas iššūkis oratoriui: jis turi įtikinti publiką, kad bus tinkamesnis kaltintojas, tai reiškia, kad jis turi pasirodyti esąs labiau įtikinantis kalbėtojas. Šiuo atveju Ciceronas turi pasitelkti visą iškalbos jėgą ir išmanymą, kad įrodytų esąs ne tik pranašesnis už Cecilijų, bet ir pajėgus varžytis su žymiuoju Hortenzijumi, Verio gynėju teisme. Įdomu tai, kad Ciceronas paverčia *Divinaciją* tarsi retorikos vadovėliu: prisiėmęs mokytojo vaidmenį ir neva siekdamas draugiškai pamokyti Cecilijų, jis

<sup>1</sup> Ann Vasaly, „Cicero’s Early Speeches“, *Brill’s Companion to Cicero. Oratory and Rhetoric*, ed. by James M. May, Leiden–Boston–Köln: 2002, 87.

<sup>2</sup> Išsamiau apie bylos aplinkybes žr. George A. Kennedy, *The Art of Rhetoric in the Roman World 300 B. C.–A. D. 300*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1972, 156–166.

<sup>3</sup> Net ir tarp išlikusių fragmentų divinacijos nepasitaiko. Žr. Enrica Malcovati (ed.), *Oratorum Romanorum fragmenta liberae rei publicae*, 2<sup>nd</sup> ed., Torino: Paraviae, 1953.

<sup>4</sup> Termino *divinatio* aiškinimą žr. Aul. Gel. II.4.

dėsto *ars oratoria* (27–46). Šio straipsnio tikslas yra išnagrinėti šią kalbos dalį, jos vietą Cicerono retorikos teorijoje ir *Verinių* kontekste.

Nors ne vienas mokslininkas yra atkreipęs dėmesį į mus dominantį kalbos epizodą, išsamesnio jo tyrimo straipsnio autorei nepavyko aptikti. Alainas Michelas *Divinaciją prieš Cecilijų* vadina antruoju po *De inventione* Cicerono retorikos traktatu (*second traité de la rhétorique cicéronienne*) ir probėgšmais pasako, kad joje pavaizduotas gero advokato paveikslas asocijuojasi su vėliau traktate *Apie oratorių* dėstoma iškalbos koncepcija<sup>5</sup>. Cicerono patarimų Cecilijui santykis su to meto retorikos mokymu lyginamas W. E. Heitlando ir H. Cowie komentaruose<sup>6</sup>. Bene daugiausia dėmesio mus dominančiai kalbai skyrė Christopheris Craigas ir Beth Innocenti, tyrinėdami tam tikrų retorinių priemonių – dilemos<sup>7</sup> ir gyvo aprašymo<sup>8</sup> – panaudojimą ir funkciją *Verinėse*.

Chronologiškai aptariamoji kalba įsiterpia tarp jaunystėje Cicerono parašyto retorikos traktato *Apie medžiagos sura-*

*dimą* (*De Inventione*, tarp 91 ir 89 m. pr. Kr.)<sup>9</sup>, aptariančio vieną iš retorikos meno dalių – medžiagos suradimą (*inventio*), ir jau brandaus oratoriaus 55–54 m. sukurto veikalo *Apie Oratorių* (*De Oratore*), kuriame jis išdėsto savitą iškalbos teroją<sup>10</sup>. Šio straipsnio temai aktualus, viena vertus, aptariamojo *Divinacijos* epizodo santykis su jau egzistuojančia retorikos teorija, kurią, be minėto Cicerono traktato, išsamiausiai atspindi nežinomo autoriaus traktatas *Retorika Herenijui* (*Rhetorica ad Herennium*), kita vertus, jo atgarsiai vėliau sukurtuose Cicerono retorikos veikaluose ir, trečia, jo santykis su kitomis *Verinėmis*.

Prieš pradėdami nagrinėti pamokymų turinį, atkreipkime dėmesį į tai, kad įžangoje itin svarbų vaidmenį būsimoje byloje Ciceronas skiria oratoriaus gebėjimui akivaizdžiai perteikti žmogaus gyvenimą: „visą kito žmogaus gyvenimą atskleisti ir jį ne tik teisėjų vaizduotėje, bet ir prieš visų akis bei žvilgsnius gyvai parodyti“ (*in oculis conspectuque omnium exponere*; *Div. Caec.* 27). Ciceronas aiškiai turi galvoje, ir jo publika, be abejo, atpažįsta retorikos vadovėliuose aprašomą retorinę figūrą, kurią *Retorikos Herenijui* autorius vadina parodymu (*demonstratio*; IV.68): kai praeities įvykis taip perteikiamas žodžiais, jog atrodo, kad veiksmas vyksta prieš tavo

<sup>5</sup> Alain Michel, *Rhétorique et philosophie chez Cicéron. Essai sur les fondements philosophiques de l'art de persuader*, Paris: Presses Universitaires de France, 1960, 74–75.

<sup>6</sup> M. Tulli Ciceronis in Q. Caecilium divinatio et In C. Verrem, *actio prima*, with introduction and notes by W. E. Heitland and Herbert Cowie, Cambridge: University Press, 1924. Šio leidinio straipsnio autorei nepavyko gauti.

<sup>7</sup> Christopher P. Craig, „Dilemma in Cicero's *Divinatio in Caecilium*“, *American Journal of Philology*, vol. 106, no. 4 (Winter 1985), 442–446; Christopher P. Craig, *Form as Argument in Cicero's Speeches: A Study of Dilemma*, Atlanta: Scholar Press, 1993, 57–61.

<sup>8</sup> Beth Innocenti, „Towards Theory of Vivid Description as Practiced in Cicero's *Verrine Orations*“, *Rhetorica* 12 (4) (1994): 355–38.

<sup>9</sup> Vėliau veikale *Apie Oratorių* pats Ciceronas ši savo studijų laikų kūrinių pavadinis jaunatvišku ir nebrandžiu, atsiradusiu iš mokyklinių užrašų (*quae pueris aut adolescentulis nobis ex commentariolis nostris inchoata ac rudia exciderunt*; *De or.* I. 5).

<sup>10</sup> Praėjus kone dešimtmečiui (46 m.) Ciceronas dar kartą grįš prie retorikos teorijos, šįkart gindamas savo suformuotą iškalbą nuo vis labiau Romoje populiarėjančių atikistų kritikos: *Brute* jis išsamiai aptars Romos iškalbos raidą, *Oratorių* pateiks idealaus oratoriaus modelį. Išsamiau apie tai žr. Kennedy, *Op. cit.*, 239–259.

akis (*res ante oculos esse videatur*), be to, pavaizduojamas ne tik pats įvykis, bet ir ankstesni ir paskesni veiksmai<sup>11</sup>. Artimas parodymui yra vadinamasis aprašymas (*descriptio*) – būsimų dalykų (*rerum consequentium*) pavaizdavimas aiškia ir skaidria (*perspicua et dilucida*) kalba<sup>12</sup>; jis padeda sukelti klausytojų jausmus – pasipiktinimą ar užuojautą (*vel indignatio vel misericordia potest commoveri*) (*Rhet. Her.* IV.51). Nors Ciceronas traktate *De inventione* nenagrinėja stiliaus teorijos, jis vartoja panašius apibūdinimus, pristatydamas bendrąsias vietas (*loci*), kuriomis paranku sukelti jausmus: čia vėl akcentuojamas oratoriaus gebėjimas vaizduojamus įvykius „prieš akis padėti“, kad klausytojui atrodytų, kad jis ne tik juos girdi, bet ir mato, pats juose dalyvauja<sup>13</sup>. Kvintilianas šią figūrą vadina graikišku terminu *enargeia* (Quint. VIII. 3.61 sqq.), be to, mini keletą panašių figūrų: *sub oculis subiectio, evidentia, hypotyposis* (IX. 2.40)<sup>14</sup>, kurias visas vienija akivaizdumo, gyvo aprašymo principas.

<sup>11</sup> *Demonstratio est, cum ita verbis res exprimitur, ut geri negotium et res ante oculos esse videatur. Id fieri poterit, si, quae ante et post et in ipsa re facta erunt, comprehendemus aut a rebus consequentibus aut circum instantibus non recedimus.* (*Rhet. Her.* IV.68). Čia ir toliau remiamasi: [Cicero] *Rhetorica ad Herennium*, with English translation by Harry Caplan, Harvard University Press, 2004 (Loeb Classical Library).

<sup>12</sup> *Descriptio nominatur quae rerum consequentium continet perspicuam et dilucidam cum gravitate expositionem* (*Rhet. Her.* IV.51).

<sup>13</sup> [...] *per quem omnia ante oculos singillatim incommoda ponuntur, ut videatur is, qui audit, videre et re quoque ipsa, quasi assit, non verbis solum ad misericordiam ducatur.* (Cic. Inv. I.107). Paryškinta straipsnio autorės. Remiamasi: *M. Tulli Ciceronis Scripta quae manserunt omnia*, Fasc. 2, ed. E. Stroebe, Lipsiae: In aedibus B.G. Teubneri, 1915.

<sup>14</sup> Čia ir toliau remiamasi: *M. Fabi Quintiliani Institutionis Oratoriae Libri Duodecim*, vols. 1–2, ed. M. Winterbottom, Oxford: Clarendon Press, 1970.

Nuosekliai gyvo aprašymo (*vivid description*) funkcijas retorikos teorijoje bei Cicerono *Verinių* praktikoje išnagrinėjo Beth Inocenti<sup>15</sup>. Mus šiuo atveju domina tai, jog kaip tik šią retorinę figūrą Ciceronas išskiria ir pamini kaip ypač svarbią, pradėdamas savo pamokymus Cecilijui.

Nekyla abejonių, kad *Verinėse*, ypač *Actio secunda* ketvirtojoje ir penktojoje knygoje gyvas aprašymas atlieka labai svarbų vaidmenį. Manome, kad tai lemia šios kalbos žanrinę ir kompozicinę specifiką. Pirmiausia, kaip ir *Už Miloną* (*Pro Milone*) bei *Antroji filipika* (*Philippica II*), ji niekada nebuvo pasakyta, bet nuo pat pradžios egzistavo publikuoto teksto pavidalu, taigi joje kuriama tikroviškos kalbos iliuzija tėra literatūrinė fikcija. Šiuo požiūriu ji gali būti gretinama su literatūrinėmis Isokrato kalbomis. Kai kurie mokslininkai labai pabrėžia antrojo teismo posėdžio *Verinių* literatūriškumą. G. A. Kennedy tai įvardija *letteraturizzazione* terminu ir kalba apie pasitraukimą nuo pirminės retorikos funkcijos – tiesioginio žodinio įtikinimo, prie antrinės – retorikos technikos naudojimo literatūrinei raiškai<sup>16</sup>. R. L. Enos nuomone, *Verinėse* atsiskleidžiantis „suliteratūrinimo“ fenomenas rodo, kad glaudus žodinės ir rašytinės retorikos ryšys, kuris buvo akivaizdus helenistinėje iškaboje, ėmė irti Romos respublikos pabaigoje, ir teismo retorikoje formavosi skirtingi žanrai<sup>17</sup>. Vis

<sup>15</sup> *Op. cit.*

<sup>16</sup> George A. Kennedy, *Classical Rhetoric and Its Christian and Secular Tradition from Ancient to Modern Times*, Chapel Hill, N.C.: The University of North Carolina Press, 1980, 4–5 et passim.

<sup>17</sup> Richard Leo Enos, „Heuristic Structures of *Dispositio* in Oral and Written Rhetorical Composition: An Addendum to Ochs' Analysis of the Verrine Orations“,

dėlto reikia pabrėžti, kad *Actio secunda* kalboje išlieka glaudus ryšys su ankstesne teismo sesija ir realia byla, nutrūkusia kaltinamajam pasitraukus į tremtį. Tai, kad Ciceronas netrumpina antrojo posėdžio medžiagos ir nekupiūruoja nuobodžių, painių juridinių svarstymų<sup>18</sup>, kad padarytų tekstą priimtinesnį skaityti, pagaliau tai, kad jis pasirenka kalbos, o ne, tarkim, istorinės monografijos žanrą, rodo jį norėjus pateikti skaitytojams tokį kalbos variantą, kokį ketino pasakyti.

Pasirinkęs tokią kalbos publikavimo formą, oratorius susiduria su tam tikrais retoriniais sunkumais. Viena vertus, pati bylos medžiaga, ypač ketvirtosios ir penktosios knygų, yra iškalinga, įdomi, įvairi, taigi tarsi nereikalauja retorinio puošnumo. Kita vertus, reikia didelio oratoriaus talento suvaldyti tokią gausią medžiagą, nesikartojant, nepasimetant, išlaikant publikos dėmesį. Ciceronas atsisako šešių kalbos dalių (*exordium, narratio, partitio, confirmatio, reprehensio, conclusio*) struktūros, kurią jis siūlo traktate *De inventione* (I.19–109), ir renka *narratio*, nes tai yra vienintelis būdas perteikti tokią daugybę faktų. Donovanas J. Ochsas Cicerono retorinę strategiją aptariamoje kalboje vadina „rhetorical detailing“ ir teigia, kad įrodymai užleidžia vietą charakteristikoms, pasakojimas pakeičia argumentavimą<sup>19</sup>. Pastebėta, kad *Verinių* tekstas sudarytas iš vaizdingų naratyvinių epizodų, primenančių miniatūrinės dramos<sup>20</sup>, atkreipiamas dėmesys

į kalboje sukurtų epizodų dramatiškumą ir vaizdo sceniškumą<sup>21</sup>, teigiama, kad ketvirtoje ir penktoje knygose dominuoja gyvi pavyzdžiai, taigi, kalba liaujasi buvusi teismo argumentais ir tampa panaši į teatro scenarijus (*histrionic scenarios*)<sup>22</sup>. Gyvai pavaizduotas įvykis darosi tokio epizodo ašimi, apie kurią grupuojamas visas pasakojimas. Todėl gyvas aprašymas tampa ypač svarbia retorine priemone, padedančia komponuoti kalbą ir išlaikyti gyvą publikos (skaitytojo) dėmesį. Ne veltui Kvintilianas, aptardamas gyvo aprašymo technikas, pavyzdžių ima kaip tik iš penktosios *Verinių* knygos<sup>23</sup>.

Grįžkime prie *Divinacijos prieš Cecilijų*. Kaip matome, pradėdamas „mokyti“ savo priešininką retorikos meno, Ciceronas išskiria kaip tik tą retorinę figūrą, kuri bus ypač svarbi būsimos antrojo teismo posėdžio kalbos komponavimo strategijoje. Žinoma, būtų per drąsu teigti, kad Ciceronas, bylinėdamasis su Cecilijumi, t. y. dar tik ėmėsis Verio bylos, jau numatė būsimos kaltinimo strategijas. Vis dėlto sąsajų su būsimomis kabomis, kaip matysime, aptariamame *Divinacijos* epizode esama ir daugiau.

Pačioje *Divinacijoje* oratorius nenaudoja *sub oculos subiectio*, bet pamokymų Cecilijui pabaigoje (*Div. Caec.* 46) jis demons-

*Central States Speech Journal* 35 (1984): 83.

<sup>18</sup> Rengiamas publikuoti kalbas Ciceronas kartais trumpindavo, cf. *Mur.* 57, *Cacl.* 19, *Font.* 20.

<sup>19</sup> Donovan J. Ochs, „Rhetorical Detailing in Cicero's Verrine Orations“, *Central States Speech Journal* 33 (1982): 311.

<sup>20</sup> Ann Vasaly, *Representations. Images of the*

*World in Ciceronian Oratory*, Berkeley–Los-Angeles–London: University of California Press, 1993, 125.

<sup>21</sup> Dorothea Berger, *Cicero als Erzähler. Forensische und literarische Strategien in den Gerichtsreden*, Frankfurt am Main–Berlin–Las Vegas: Peter Lang, 1978, 181–186.

<sup>22</sup> Donovan J. Ochs, *Op. cit.*, 80.

<sup>23</sup> Aptardamas *enargeia*, Kvintilianas cituoja *Cic. Ver.* II.5.86 (Quint. VIII.3.64), o kaip *hypotyposis* pavyzdį pateikia *Cic. Ver.* II.5.161 (Quint. IX.2.40). Pastarąją ištrauką cituoja ir Aulas Gelijus kaip puikų jausmų sužadino ir gyvo aprašymo (*sub oculos subiectio*) pavyzdį (Gel. *N.A.* X.3.9).

truoja savo gebėjimą gyvai perteikti vaizdą, įvesdamas apostrofą, kuri, pagal retorikos vadovėlius, padeda sukelti pasipiktinimą (*Rhet. Her.* IV.15.22; Quint. IX.2.38–39), o pateikiami jos pavyzdžiai pasižymi vaizdo gyvumu. Be to, ji artima demonstracijai (*Rhet. Her.* IV.51), nes pateikia būsimo teismo vaizdą. Šiaip ar taip, šia retorine figūra Ciceronas parodo, kad puikiai valdo gyvo aprašymo technikas, kurių prireiks kaltintojui Verio byloje ir kurios tinkamai atsvers Hortenzijaus retorinius įgūdžius.

Kaip įžanga į Cecilijui skirtus pamokymus formuluojamas uždavinys, kuriam įgyvendinti prireiks visų toliau aptariamų oratoriaus savybių: byla liečia ne vieną žmogų, bet visos romėnų tautos reikalą, taigi čia nepakanka nubausti vieną kaltinamąjį, bet reikia su šaknimis išrauti pačią blogybę:

Ego in hoc iudicio mihi Siculorum causam receptam, populi Romani susceptam esse arbitror, ut mihi non unus homo improbus opprimendus sit, id quod Siculi petiverunt, sed omnino omnis improbitas, id quod populus Romanus iam diu flagitat, exstinguenda atque delenda sit. (*Div. Caec.* 26)<sup>24</sup>

*Aš manau, kad šiame teisme man pavesta siciliečių byla iš tikrųjų yra visos romėnų tautos byla; ir ne vieną nedorą žmogų privalau parklupdyti – to prašė siciliečiai, bet pačią nedorybę – to romėnų tauta jau seniai reikalauja – privalau užgniaužti ir sunaikinti.*

Apibūdinęs bylos sudėtingumą, oratorius kreipiasi į savo konkurentą, iškart pabrėždamas jo nekompetenciją ir gabumų bei patirties stoką:

Tu vero, Caecili, quid potes? quo tempore aut qua in re non modo ceteris specimen aliquod dedisti, sed tute tui periculum fecisti? (*Div. Caec.* 27)

*Na, o tu, Cecilijau, ką gali? Kokia proga, kokiame reikale tu, nesakau jau, savo gabumus kitiems įrodei, bent jau pats save išbandei?*

Kitame sakinyje Ciceronas toliau rutulioja mintį apie būsimos bylos ypatumą ir sunkumą, kurio priešininkas nė neįsivaizduojas: joje teks ne tik kaltinti vieną žmogų ir atskleisti visą jo gyvenimą, bet ir „sajungininkų gerovę, provincijų naudą, įstatymų jėgą, teismų orumą ginti“<sup>25</sup>. Kadangi visa tai, matyt, Cecilijui nė nebuvo atėję į galvą (*In mentem tibi non venit*) ir, kaip ironiškai sako Ciceronas, dabar pirmą kartą pasitaikiusi proga ko nors išmokti (*quoniam hoc primum tempus discendi nactus es*), oratorius siūlosi paaiškinti savo varžovui (*Cognosce ex me*), kiek žinių ir gebėjimų privalo turėti tinkamas kaltintojas (*quam multa esse oporteat in eo qui alterum accuset*). Savo įžangą jis užbaigia retorine figūra *concessio* (Quint. IX. 2.51) – pabrėžtinu nutolimu nuo savo pozicijos, savotišku retoriniu triuku, įrodančiu tvirtą įsitikinimą savo teisumu:

ex quibus si unum aliquod in te cognoveris, ego iam tibi ipse istuc quod expetis mea voluntate concedam (*Div. Caec.* 27)

*jei bent vieną iš jų atpažinsi savyje, aš pats savo valia užleisiu tau, ko taip trokšti.*

Cecilijui skirtą „retorikos mokymą“ Ciceronas pradeda ne nuo vadovėlinių

<sup>24</sup> Čia ir toliau *Divinacija Cecilijui* cituojama iš: M. Tulli Ciceronis Orationes, ed. by W. Peterson, vol. III, 2<sup>nd</sup> ed., Oxford: Clarendon Press, 1917 (Oxford Classical Texts). Vertimai straipsnio autorės.

<sup>25</sup> *In mentem tibi non venit quid negoti sit causam publicam sustinere, vitam alterius totam explicare atque eam non modo in animis iudicium, sed etiam in oculis conspectuque omnium exponere, sociorum salutem, commoda provinciarum, vim legum, gravitatem iudiciorum defendere?* (*Div. Caec.* 27).



taisyklių, bet nuo etinių dalykų: jis nurodo, kokiomis moralinėmis savybėmis turi pasižymėti kaltintojas, kartu parodydamas, jog Cecilijui jų stinga. Pirmiausia jis privalo būti doras ir nesusitepęs (*Primum integritatem atque innocentiam singularem*), „juk nieko nėra labiau nepakenčiama kaip reikalauti iš kito žmogaus jo gyvenimo ataskaitos, bet pačiam negalėti jos pateikti“ (*Div. Caec. 27*). Antra, tvirtas ir teisingas (*Deinde accusatorem firmum verumque esse oportet; Div. Caec. 29*). Nė vienos iš šių savybių Cecilijus, net jei norėtų, negalės pademonstruoti teisme, nes yra artimas Verio parankinis ir įsivėlęs į jo finansinius nusikaltimus (29 sq.). Taigi, moralinio svarumo trūkumas neišvengiamai susijęs su profesine nekompetencija.

Išvardijęs kaltinimo punktus, kurių Cecilijus negalės pateikti Veriui, pats būdamas prie jų prisidėjęs (30–35), Ciceronas kreipiasi į priešininką visa seka klausimų, gražiai sujungdamas retorinio kreipinio ir klausimo figūras<sup>26</sup>:

Quid? illa, Caecili, contemnendane tibi videntur esse, sine quibus causa sustineri, praesertim tanta, nullo modo potest? aliqua facultas agendi, aliqua dicendi consuetudo, aliqua in foro, iudiciis, legibus aut ratio aut exercitatio? (*Div. Caec. 35*)

*O kaipgi visa kita? Ar tau, Cecilijau, atrodo vertos paniekos tos savybės, be kurių imtis bylos, dargi tokios svarbios, jokių būdu negalima? Bent koks gebėjimas vesti bylas, bent kokie kalbėjimo įgūdžiai, bent koks forumo reikalų, teismų, įstatymų išmanymas bei patirtis?*

<sup>26</sup> Apie tai, kaip naudojamas ilgas retorinių klausimų sekas Ciceronas kuria kalbose tariamą dialogą su priešininku, žr. Audronė Kučinskienė, *Cicerono kalbų dialogai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, 36 sqq.

Čia Ciceronas paliečia svarbų savo būsimų retorikos veiklų klausimą: kas išugdo tobulą oratorių. Tradiciniai retorikos vadovėliai, kaip *Rhetorica ad Herennium* ar Cicerono *De inventione*, siekia supažindinti adresatą<sup>27</sup> su retorikos meno sistema ir taisyklėmis, todėl kone visai eliminuoja oratoriaus ugdymo klausimus, jo išsilavinimo, ypač filosofinio, apimtį ir būtinybę – temas, kurios taps kertinėmis Cicerono retorikos teorijoje ir vėliau kapitaliniame Kvintilianino veikale *Oratoriaus ugdymas* (*Institutio oratoria*). Vis dėlto *Retorikos Herenijui* išangoje glaustai paminima, kokiais būdais išugdomi oratoriaus gebėjimai rasti medžiagą, ją išdėstyti, stilistiškai išdailinti, įsiminti ir pasakyti<sup>28</sup>: menu (t. y. teorinėmis žiniomis), mėgdžiojimu, ir pratybomis (*arte, imitatione, exertatione; Rhet. Her. I.3*). Ciceronas šiuo klausimu nuosekliai laikosi triados: prigimtis–mokslas–praktika, tačiau, kaip ir cituotoje *Divinacijos* vietoje, neturi standartizuotos terminų schemas, bet vartoja įvairias sąvokas šiems oratorių formuojantiems veiksniams apibūdinti. *De inventione* tokiais iškalbą ugdančiais komponentais laiko teorines žinias, išsilavinimą (*ars, studium*), praktinius įgūdžius (*exercitatio*) ir prigimtį gebėjimus (*facultas ab natura profecta*) (*Inv. I.2*); vėlesniuose re-

<sup>27</sup> Siaurąja prasme tai yra asmuo, kuris, kaip teigiama, inspiravęs veikalo parašymą ir kuriam tradiciškai skiriamas veikalas, šiuo atveju Herenijus, plačiąja prasme – skaitytojai.

<sup>28</sup> *Inventio, dispositio, elocutio, memoria ir pronuntiatio* – Retorikoje Herenijui traktuojamos kaip i) oratoriaus gebėjimai (*facultates* – I.3), ii) uždaviniai (*officia artis* – II.1), iii) retorikos dalys (*partes artificii* – III.1). Veikalo autorius stengiasi sujungti įvairių retorikos mokyklų tradicijas. Ciceronas (*Inv. I.3; De or. I.142*) ir Kvintilianas (III.3.3 sqq.) nuosekliai laiko jas sudedamosiomis retorikos meno dalimis (*partes rhetorices*).

torikos veikaluose triada nusakoma tokiais terminais: *exercitationis vis–praeceptum ars–ingenium et cogitatio* (*De or.* I.14); *studium–usus–ingenia* (*De or.* I.15); *ars–exercitatio–natura* (*Brut.* 25). Galima dar pridurti kalbą *Už poetą Archiją*, kurios įžangoje Ciceronas pristato savo paties, šlovės ir brandos viršūnes pasiekusio oratoriaus, iškalbą ir su pabrėžtinu kuklumu sakosi turįs bent kiek įgimtų gabumų (*ingenium*), kalbos praktikos (*exercitatio dicendi*), įgytos nuolatos dalyvaujant teismuose bei visuomeniniame gyvenime, ir retorikos mokslo išmanymo (*ratio*), pasiekto laisvųjų menų studijomis bei mokslu (*ab optimarum artium studiis ac disciplina profecta*) (*Arch.* 1). Anksčiau pateiktoje *Divinacijos* citatoje paminėtos oratoriaus savybės irgi atitinka minėtą triadą: *facultas agendi* nurodo prigimtinius gebėjimus, *dicendi consuetudo* ir *exercitatio* – praktiką ir kalbėjimo įgūdžius, *ratio* – teorijos išmanymą, mokslą. Kiek toliau Ciceronas detalizuoja prigimtines gabumus, būtinus geram oratoriui (*voce, memoria, consilio, ingenio*):

Putasne te posse de maximis acerbissimisque rebus, cum causam sociorum fortunasque provinciae, ius populi Romani, gravitatem iudicii legumque susceperis, tot res tam gravis, tam varias voce, memoria, consilio, ingenio sustinere? (*Div. Caec.* 37)

*Ar manaisi galįs, kai kalbama apie svarbiausius ir skaudžiausius dalykus, ėmęsis ginti sąjungininkų bylą, provincijos turtus, romėnų tautos teisę, teismo bei įstatymų svarumą, su šitokia daugybe tokių rimtų, tokių įvairių dalykų savo balsu, atmintimi, protu, talentu susidoroti?*

Kitas Cecilijui skirtas retorinis klausimas paliečia invenciją ir dispoziciją:

Putasne te posse quae C. Verres in quaestura, quae in legatione, quae in praetura, quae Romae, quae in Italia, quae in Achaia, Asia Pamphyliaque peccarit, ea, quem ad modum locis temporibusque divisa sint, sic criminibus et oratione distinguere? (*Div. Caec.* 38)

*Ar manaisi galįs visa, kuo Gajus Veris nusikėlė būdamas kvestoriumi, būdamas legatu, būdamas pretoriumi, kuo Romoje, kuo Italijoje, kuo Achajoje, Azijoje, Pamfilijoje nusikalto, visa tai, kas laiko ir vietos buvo atskirta, atitinkamai kaltinimo kalboje išdėstyti?*

Vienu sakiniu Ciceronas kvestionuoja Cecilijaus gebėjimą ar pasirengimą praktiškai realizuoti dvi retorikos teorijos dalis – rasti kalbai, šiuo atveju kaltinimui, reikiamų argumentų (*inventio*) ir tinkamai visa tai išdėstyti kalboje (*dispositio*). Retorikos vadovėliai stengėsi atskirti ir sistemiskai aprašyti visas penkias retorikos meno dalis, kad besimokančiam jaunuoliui prieš akis atsivertų visas kalbos kūrimo procesas nuo medžiagos suradimo, jos išdėstymo, stilistinio kalbos parengimo (*elocutio*) iki įsiminimo (*memoria*) ir atlikimo (*actio, pronuntiatio*)<sup>29</sup>. Vis dėlto retorikos teorijoje pirmosios dvi dalys gerokai susipynusios<sup>30</sup>. Juo labiau galime įsivaizduoti, kad praktiniame kalbos kūrybos procese neįmanoma aiški riba tarp invencijos, dipozicijos ir kitų retorikos dalių: įgudęs oratorius ne

<sup>29</sup> Retorika Herenijui yra anksčiausias mus pasiekęs lotyniškas vadovėlis, apimantis visas retorikos dalis. Galima manyti, kad Ciceronas jaunystėje irgi ketinęs parašyti tokio pobūdžio veikalą, bet aprašęs tik pirmąją retorikos teorijos dalį (*De inventione*), o vėlesniuose traktuose tiek forma, tiek temų pasirinkimu ir medžiagos dėstymu atsisako vadovėlinių šablonų.

<sup>30</sup> Ypač problemiškas yra klausimas, kur turi būti dėstoma Hermagoro sukurta statusų (*staseis, status*) teorija: invencijos pradžioje, kaip Cicerono *De inventione*, ar aptariant kalbos dalis, argumentacijos dalyje, kaip *Retorikoje Herenijui*.

tik svarsto, ką pasakys, bet tuo pat metu kompoziciškai dėlioja medžiagą, formuoja tam tikrą kalbos stilių ir, žinoma, visa tai įsimeina.

Mūsų cituotoje ištraukoje Ciceronas labiausiai pabrėžia sudėtingą uždavinį – skirtingose vietose ir skirtingu laiku padarytus nusikaltimus atitinkamai sugrupuoti ir „kalba išskirstyti“ (*oratione ditinguere*). Krinta į akis, kad medžiagos dėstymo principas, būtent Verio nusikaltimų grupavimas pagal jo gyvenimo ir magistratūrų etapus, atitinka *In Verrem actio secunda* planą. Kyla klausimas, ar sakydamas *Divinaciją* Ciceronas jau galėjo turėti savo būsimo kaltinimo strategiją, ar tai šabloninis iš retorikos teorijos ateinantis kaltinimo planas? Prisiminkime, kad *Divinaciją Ceciliui* ir būsimąsias *Verines* skiria apie aštuonių mėnesių tarpas. Siciliečiai kreipėsi į teismą 70 m. pr. Kr. sausio pradžioje, tad *divinacijos* byla turėjo vykti sausio viduryje<sup>31</sup>. Laimėjęs prieš Cecilijų teisę kaltinti, Ciceronas gavo 110 dienų surinkti medžiagą ir pasirengti kaltinimui. Dėl įvairių priešininkų spendžiamų trukdžių ir nepalankių bylos aplinkybių Ciceronas pasistengė kuo greičiau tai padaryti: pusbrolio Lucijaus Cicerono padedamas, jis per 50 dienų išnaršė visą Siciliją<sup>32</sup>, surinko ir pristatė Romon gausybę rašytinių įrodymų bei liudytojų ir jau rugpjūčio 5-ąją stojo prieš teismą<sup>33</sup>.

<sup>31</sup> Frank Hewitt Cowles, *Gaius Verres: An Historical Study*, Cornell University, 1917, 122; Edward B. Spencer, „Verres on Trial for Extortion“, *Journal of American Institute of Criminal Law and Criminology*, vol. 7, no. 6 (Mar., 1917), 838–850.

<sup>32</sup> [...] *ego Siciliam totam quinquaginta diebus sic obii ut omnium populorum privatorumque litteras iniuriasque cognoscerem* (Verr. 6).

<sup>33</sup> *Nonae sunt hodie Sextiles* (Verr. 31). Apie bylos aplinkybes Ciceronas kalba pirmojo teismo posė-

Vargu ar įmanoma tvirtai atsakyti į iškilusį klausimą, tačiau įdomios medžiagos teikia cituoto *Divinacijos* sakinio palyginimas su *Actio prima* kalbos epizodu (Verr. 11–14), kuriame Ciceronas, jau stojęs prieš teismą ir turėdamas parengtą kaltinimo planą, nurodo, kokius kaltinimus ir kokia tvarka jis ketina dėstyti antrojo posėdžio išplėtotoje kalboje. (Dabar jis tik išsamiai pasiteisina, kodėl, kokių aplinkybių verčiamas, atsisako tokios „meniškos“ kalbos ir pasirenka „nemenišką“<sup>34</sup>.) *Praeteritio* figūra „praleidęs“ visas Verio jaunystės ydas ir nešlovę (*adulescentiae maculas ignominiasque praeteream*; Verr. 11), Ciceronas paeiliui vardija magistratūrų metu įvykdytus nusikaltimus (žr. lentelę).

Iš palyginimo matyti, kad, pirma, Verr. 11–14 numatytas kaltinimo planas tiksliai įgyvendinamas *Actio secunda* kalbose. Antra, *Div. Caec.* 38 dar nėra Sicilijos medžiagos, kuriai surinkti Ciceronui dar prireiks laiko, tačiau ankstesni Verio gyvenimo tarpsniai iki pretūros Sicilijoje visiškai atitinka medžiagos išdėstymą Verr. 11–14. Akivaizdu, kad sakydamas *Divinaciją*,

džio kalboje *passim*. Dar žr. G. A. Kennedy, *Op. cit.*, 158 sqq.

<sup>34</sup> Kad laimėtų laiko, Ciceronas atsisako ilgos, detaliai argumentuotos ir retoriškai išplėtos kaltinimo kalbos. Ją pasako trumpą ir iškart pereina prie liudytojų apklausos ir rašytinių įrodymų. Kitaip tariant, jis atsisako „meniško“ įtikinimo (*ἐντεχνολογία πίστεις, probationes artificiales*), kuriame labiausiai atsiskleidžia oratoriaus menas, ir renkasi „nemenišką“ (*ἄτεχνολογία πίστεις, probationes inartificiales*). Tai, kad oratorius jaučia reikala pasiteisinti dėl tokios kalbos strategijos (Verr. 32 sq.), rodo jo pasirinkimo neįprastumą. Žr. Arist. *Rhet.* 1.2 1355b–1356a; Quint. V.1.1; G. A. Kennedy, *Aristotle. On Rhetoric. A Theory of Civic Discourse*, New York–Oxford: Oxford University Press, 1991, 37–38; 108–118; Ann Vasaly, „Cicero’s Early Speeches“, *Brill’s Companion to Cicero. Oratory and Rhetoric*, ed. by James M. May, Leiden–Boston–Köln, 2002, 89.



<i>Div. Caec. 38</i>	<i>Actio prima (Verr. 2)</i>	<i>Actio prima (Verr. 11–14)</i>	<i>Actio secunda</i>
		<i>adulescentiae maculas ignominiasque praeteream</i> (11)	
<i>quae in quaestura = quae Romae</i>	<i>depeculatorem aerari</i>	<i>quaestura, primus gradus honoris</i> (11)	Lib.1 <i>De praetura urbana</i> , 33–43 ( <i>quaestura</i> )
<i>quae in legatione = quae in Achaia, Asia Pamphyliaque</i>	<i>vexatorem Asiae atque Pamphyliae</i>	<i>legatio exitium fuit Asiae totius et Pamphyliae</i> (11)	Lib.1.44–102 ( <i>legationes</i> )
<i>quae in praetura</i>	<i>praedonem iuris urbani</i>	<i>praetura urbana</i> (12)	Lib.1.103–158 ( <i>praetura urbana</i> )
	<i>labem atque perniciem provinciae Siciliae</i>	<i>provincia Sicilia</i> (12): a) pasipelnymas iš teismų: <i>Nulla res per triennium nisi ad nutum istius iudicata est</i> etc. (13)	Lib.2 <i>De praetura Siciliensi</i>
		b) pelnas iš grūdų: <i>Innumerabiles pecuniae ex aratorum</i> etc. (13)	Lib.3 <i>De frumento</i>
		d) meno vertybių grobstymas: <i>monumenta antiquissima [...] spoliavit</i> etc. (14)	Lib.4 <i>De signis</i>
		c) neteisėtos bausmės: <i>cives Romani servilem in modum cruciati</i> etc. (13)	Lib.5 <i>De suppliciis</i>

Ciceronas jau buvo pasidomėjęs Verio veikla iki pretūros Sicilijoje ir Cecilijui jis kelia uždavinį papunkčiui pateikti būsimoje kaltinimo kalboje tuos veiklos etapus. Kaip retorinės mokyklos igudęs adeptas, Ciceronas, be abejo, turi galvoje *Retorikos Herenijui* (ar kito šaltinio) kaltintojui siūlomą vieną iš invencijos galimybių – pasinaudoti *probabile ex vita*, t. y. ankstesnio gyvenimo faktai turi parodyti, kad dabartinis nusikaltimas yra tikėtinas (*Rhet. Her.* II.5). Kaltintojas, neįvykdęs šio reikalavimo, būtų davęs pagrindą svariems oponentų priekaištams<sup>35</sup>. Taigi aiškiai matyti, kad

būsimasis kaltintojas jau yra susipažinęs su kaltinamojo ankstesniu gyvenimu ir veikla, taigi pamokymus Cecilijui formuluoja ne abstrakčiai „vadovėliškai“, bet taikydamas juos konkrečiam kaltinamajam ir derindamas prie bylos medžiagos.

Iškeltą uždavinį, anot Cicerono, sunkina tai, kad Verio nusikaltimai įvykdyti skirtingu metu ir skirtinguose kraštuose (*locis temporibusque divisa sint*). Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad *Div. Caec. 38* laiko požūriui pagal Verio pareigybes sugrupuotus poelgius (*quae in quaestura, quae in legatione, quae in praetura*) atitinka skirtingos veiksmo

<sup>35</sup> Vienoje iš pirmųjų savo kalbų *Už Sekstą Roscijų iš Amerijos* Ciceronas smarkiai užsipuola kaltintoją Erucijų, kad šis nepakankamai nušvietęs kaltinamojo

gyvenimą ir charakterio bruožus, leidžiančius įtarti jį galėjus įvykdyti tėvažudystę, bei pačias nusikaltimo aplinkybes (*Rosc. Am.* 38).

vietos (*quae Romae, quae in Italia, quae in Achaia, Asia Pamphyliaque peccarit*). Iš tiesų *quaestura* atitinka *Roma*, lagato pareigos provincijose (*quae in legatione*) atitinka išvardytas provincijas (*Achaia, Asia Pamphyliaque*). Tačiau trečiasis etapas, pretūra Romoje, vėl turėtų pakartoti tą pačią veiksmo vietą – Romą. Kad to išvengtų, oratorius įpina platesnę vietos aplinkybę – *Italia*. Taigi tuo pat metu Ciceronas leidžia pajusti laiko ir vietos sąsajas, ir drauge meistriškai įpina retorinę figūrą *auxēsis, incrementum*, pamažu plėsdamas Verio nusikaltimų ribas: Roma–Italija–provincijos.

Sekime toliau mūsų nagrinėjamą *Divinacijos* dalį. Taip pat probėgšmais ir nekonkrečiais vardydamas kaltintojui keliamus uždavinius, Ciceronas paliečia ir kitas retorikos teorijos dalis: elokuciją (*causa non solum exponenda, sed etiam graviter copioseque agenda est; Div. Caec. 39*)<sup>36</sup>, išiminimą (*memoria*) ir atlikimą (*actio*) (*tamen esset magnum tantam causam, tam expectatam, et diligentia consequi et memoria complecti et oratione expromere et voce ac viribus sustinere; Div. Caec. 39*)<sup>37</sup> bei gerai iš retorikos vadovėlių žinomą reikalavimą pelnyti klausytojų dėmesį ir palankumą (*perficiendum est, ut homines te non solum audiant, verum etiam libenter studioseque audiant*)<sup>38</sup>. Visą tai

<sup>36</sup> Reikia būtų ne tik išdėstyti, bet ir svariai bei žodinais išplėtoti.

<sup>37</sup> [...] vis dėlto būtų nemenka užduotis tokią sudėtingą bylą, į kurią tiek vilčių sudėta, ir stropiai vykdyti, ir atmintimi aprėpti, ir kalba perteikti, ir balso bei jėgų nepristigti.

<sup>38</sup> reikia [...], kad žmonės tavęs ne tik klausytųsi, bet noriai ir įdėmiai klausytųsi. Cf. *Rhet. Her. I.11: ut auditores sese perpetuo nobis adtentos, dociles, benivolos praebeant. [...] kad klausytojus nuolat išlaikytų atidžius, suprantančius ir mums palankius*. Šiuos tris uždavinius – pasiekti klausytojų dėmesio, supratimo ir palankumo – retorikos vadovėliai kelia kalbos įžangai

praktiškai kalboje įgyvendinti pajėgus tik tas oratorius, kuris pasižymi pirmiau minėtomis savybėmis: igimtu talentu, geru išsilavinimu ir patirtimi. Tačiau ir jam tokia byla kaip Verio kaltinimas – nemenkas iššūkis. Ką jau kalbėti apie Cecilijų, kuris negalės pasigirti nė viena iš jų. Šią mintį Ciceronas pasako su subtilia ironija, vienu sakiniu ir parodydamas priešininko nekompetenciją, ir sukeldamas klausytojų šypsni:

In quo si te multum natura adiuvaret, si optimis a pueritia disciplinis atque artibus studuisses et in his elaborasses, si litteras Graecas Athenis non Lilybaei, Latinas Romae non in Sicilia didicisses, tamen esset magnum [...] (*Div. Caec. 39*).

*Net jei prigimtis būtų tave gausiai apdovanojusi, jei nuo jaunumės būtum geriausias mokslus ir menus studijavęs ir tobulėjęs, jei graikų literatūros Atėnuose, o ne Lilibėje, romėnų literatūros Romoje, o ne Sicilijoje būtum mokėsis, vis dėlto būtų nemenka užduotis [...].*

Anot, Christopherio Craigo, Ciceronas moko Cecilijų elementarių mokyklinės retorikos dalykų (*the very rudiments of school-boy rhetoric*)<sup>39</sup>. Šitai jis kuria mokytojo ir mokinio santykį, pabrėžtinai nusileisdamas iki „mokinuko“ Cecilijaus lygio ir kantriai dėstydamas taisykles, kurios kiekvienam klausytojui pažįstamos iš retorikos mokyklos išsilavinimo lygmens.

Užbėgdamas už akių numanomam priešininko klausimui<sup>40</sup>, Ciceronas jaučia reikalą

(*Cic. Inv. I.20–23; Rhet. Her. I.5–11*), o Ciceronas juos pritaiko visai kalbai.

<sup>39</sup> Ch. Craig, *Op. cit.*, 444.

<sup>40</sup> Tai retorinė figūra *πρόληψις* (*anticipatio, occipatio, praesumptio, praemunitio*), kurios nemini nei *Retorika Herenijui*, nei Cicerono *De inventione*. Žr. Quint. IV. 1.49; IX. 2.16. Cf. Heinrich Lausberg, *Handbuch der literarischen Rhetorik. Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*, 3. Aufl., Stuttgart: Franz Steiner

kukliai pasiteisinti dėl savo paties retorinių gabumų, sykiu per palyginimą menkindamas Cecilijaus pasirengimą tokiai bylai kaip Verio:

Fortasse dices: Quid ergo? haec in te sunt omnia? Vtinam quidem essent! verum tamen ut esse possent magno studio mihi a pueritia est elaboratum. Quodsi ego haec propter magnitudinem rerum ac difficultatem adsequi non potui, qui in omni vita nihil aliud egi, quam longe tu te ab his rebus abesse arbitrare, quas non modo antea numquam cogitasti, sed ne nunc quidem, cum in eas ingrederis, quae et quantae sint suspicari potes? (Div. Caec. 40)

*Galbūt pasakysi: „Ir ką gi? Ar tu turi visas šias savybes?“ O kad taip būtų! Tačiau kad jas išsiugdyčiau, nuo pat vaikystės su didžiausiu uolumu darbavau. Ir jeigu aš, visą gyvenimą tam skyręs, dėl mokslų apimties bei sunkumo jų pasiekti neišstengiau, pagalvok, kaip toli nuo šių dalykų esi tu, kuris ne tik apie juos niekad lig šiol nesvarstei, bet ir dabar, žengdamas šiuo keliu, nė neįtari, kiek ir kokių jų reikia turėti.*

Kaip atsakas į iškeltą klausimą toliau eina gerai žinomas Cicerono prisipažinimas apie savo išgyvenimus sakant kalbą: nepaisant didžiulės patirties teismuose ir forume, stodamas prieš auditoriją, ypač tokiam kaip Verio teisme, į kurį sudėta tiek visuotinių lūkesčių, jis jaučias didžiulį nerimą ir baimę<sup>41</sup>, o štai Cecilijaus ramybė kylanti ne iš jo igūdžių ar pasirengimo, bet priešingai – iš neišmanymo ir lėkšto pasitikėjimo savimi:

Verlag, 1990, 425. Apie šia figūrą kuriamą monologinį dialogą Cicerono kalbose žr. A. Kučinskienė, *Op. cit.*, 101.

<sup>41</sup> [...] cum illius mihi temporis venit in mentem quo die citato reo mihi dicendum sit, non solum commoveor animo, sed etiam toto corpore perhorresco (Div. Caec. 41) – [...] kaskart pagalvojęs apie tą dieną, kai, pašaukus kaltinamąjį į teismą, man reikės kalbėti, aš ne tik širdyje sunerimstu, net visu kūnu sudrebu.

Tu horum nihil metuis, nihil cogitas, nihil laboras: si quid ex vetere aliqua oratione, Iovem ego Optimum Maximum, aut Vellem, si fieri potuisset, iudices, aut aliquid eius modi ediscere potueris, praeclare te paratum in iudicium venturum arbitraris. (Div. Caec. 43)

*Tu gi nieko tokio nebijai, nieko nemąstai, niekuo nesirūpini: jei kelias frazes iš kokios senos kalbos, kaip antai „šaukiuosi Didžiojo ir Maloningojo Jupiterio“ arba „o kaip norėčiau, jei būtų įmanoma, teisėjai“ ar ką nors panašaus, tau pavyko išmokyti, manaisi einąs į teismą puikiai pasirengęs.*

Ir vėl Ciceronas subtiliai pasišaipo, ne tik parodydamas teisėjams savo priešininko nekompetenciją, bet ir meistriškai realizuodamas vieną iš svarbiausių oratoriaus tikslų – pamaloninti klausytojus šmaikščia, žavinga kalba ir taip pelnyti jų palankumą (*delectare, conciliare*)<sup>42</sup>. Ciceronas tyčia nusileidžia iki mokyklos retorikos vaidmens, tarsi mokinukui dėstydamas Cecilijui elementarius, visiems klausytojams gerai atpažįstamus dalykus

Pamokymų Cecilijui pabaigoje Ciceronas, naudodamasis kreipinio figūra (anafora), sukuria būsimo teismo vaizdą, parodydamas, kokių retorikos gudrybių Hortenzijus imsis prieš tokį silpną ir ne-

<sup>42</sup> Trijų kalbos funkcijų (*docere, delectare, movere*) teorija, kurios ištakos siekia Aristotelio mokymą, tačiau kuri nepatenka į *Retorikos Herenijui* dėmesio lauką, Ciceronas nuosekliai plėtoja visuose svarbiausiuose retorikos traktatuose: *De or.* II, 115, 121, 128, 310; *Brut.* 185, 187–8, 198, 276, 279, 322; *Orat.* 69–70. Tačiau, laikydamasis akademikų tradicijos, paprastai jas sieja su tam tikromis kalbos dalimis (*Part. or.* 4). Tik *Oratoriuje* jis prieina prie darnios trinarės sistemos (*tripertita varietas*), kurioje kiekvienas kalbos stilius geriausiai atlieka tam tikrą kalbos funkciją: *genus humile* – *docere, genus medium* – *delectare, genus grande* – *movere*. Šios sistemos sukūrimas laikomas originaliu Cicerono įnašu į retorikos teoriją. Žr. A. E. Douglas, „A Ciceronian Contribution to Rhetorical Theory“, *Eranos* 55, 1957, 18–26.

įgudusį priešininką kaip Cecilijus (*Div. Caec.* 45–46): pasitelks humorą ir ironiją<sup>43</sup>, užvers priešininką klausimais, į kuriuos neįmanoma atsakyti<sup>44</sup>, sukurs išsamią refutaciją ir, po slankstelį išnarstydamas Cecilijaus pateiktus argumentus<sup>45</sup>, sujaudins publiką, sukels jos gailestį ir užuojautą kaltinamajam (*commiseratio*) ir priešiškamą kaltintojui<sup>46</sup>, galiausiai pati jo laikysena ir balsas, t. y. kalbos atlikimas (*actio*), turėsiąs būti toks įspūdingas, kad visiškai užgoš ir sugniuždys nepritrusį priešininką<sup>47</sup>.

Išsamiau aptarsime kai kuriuos išvardytus dalykus. Šmaikštumas – išskirtinis oratoriaus gebėjimas, ne tiek išmokstamas,

<sup>43</sup> *Te vero, Caecili, quem ad modum sit elusurus, quam omni ratione iactaturus[...]* – Kai dėl tavęs, Cecilijau, jau dabar, rodos, matau, kaip jis su tavimi žais, kaip visokiais būdais tyčiosis [...].

<sup>44</sup> [...] *quotiens ille tibi potestatem optionemque facturum sit ut eligas utrum velis – factum esse necne, verum esse an falsum – utrum dixeris, id contra te futurum.* – [...] kiek kartų jis tau suteiks galimybę rinktis viena iš dviejų – buvo taip ar ne, tiesa tai ar melas: kad ir kurią pasirinksi, abi atsigręš prieš tave.

<sup>45</sup> *Quid? cum accusationis tuae membra dividere coeperit et in digitis suis singulas partis causae constituere? quid? cum unum quidque transigere, expedire, absolvere? Ipse profecto metuere incipies ne innocent periculum facessieris.* – O kai ims po kaulelį narstyti tavo kaltinamąją kalbą ir ant pirštų skaičiuoti kiekvieną bylos poskyrį? Kas tuomet? Kai ims po vieną doroitį, narplioti, triuškindi? Tu pats tikriausiai išsigąsi, ar tik nebūsi nekaltą žmogų įstūmęs į pavojų.

<sup>46</sup> *Quid? cum commiserari, conqueri, et ex illius invidia deonerare aliquid et in te traicere coeperit [...]* – Kaip? Kai ims graudenti, skūstis ir kaltinamąjį užgulusią neapykantą mažinti bei verstį jį tau [...].

<sup>47</sup> *Mihi enim videtur periculum fore ne ille non modo verbis te obruat, sed gestu ipso ac motu corporis praestringat aciem ingeni tui, teque ab institutis tuis cogitationibusque abducat.* – Man rodos, esama pavojaus, kad jis ne tik žodžiais tave užvers, bet vien mostais bei kūno laikysena atbūkins tavo talento ašmenis ir šitaip atitrauks tave nuo tavo sumanymų bei minčių. *Actio*, arba *pronuntiatio*, teorija, susidedanti iš oratoriaus balsui (*figura vocis*) ir laikysenai bei veido išraiškai (*motus corporis*) keliamų reikalavimų, išsamiai aptariama *Retorikoje Herenijui* (III.19–28).

kiek susijęs su įgimtu humoro jausmu. Pažymėtina, kad *Retorikoje Herenijui* nepateikiama jokių žinių apie ironiją ar juoko formas. Pirmasis mums išlikęs išsamus juoko teorijos išdėstymas yra Cic. *De or.* II. 217–290. Pats Ciceronas garsėjo sąmoju ir net piktokomis patyčiomis, kuriomis, anot Plutarcho, neretai net užsitraukdavęs neapykantą (Plu. *Cic.* 25–27)<sup>48</sup>. *Divinacijoje* Ciceronas irgi nesiima mokyti Cecilijaus, kaip pasinaudoti ir ko siekti šmaikštumu, bet, nušviesdamas būsimą bylos situaciją ir, žinoma, gerai pažinodamas Hortenzijų, jis numato, kad ironija bus svarbus gynybos įrankis. Pridursime, kad ir pats Ciceronas vėlesnėse *Verinėse* itin išradingai naudosis visais juoko atspalviais ir formomis. Tereikia prisiminti garsiuosius jo pasiūlymus, paremtus *Verio* vardo prasmėmis (*Ver.* II.2.191; *Ver.* II. 4.95), bei kitus subtilius sąmojus, kurie taps būsimųjų retorikų „šmaikštumų“ (*facetiae*) pavyzdžiais (Quint. V.10.31; VI.3.55; VI.3.98; cf. Plut. *Cic.* 7). Vieną iš tokių perliukų jis sukuria ir *Divinacijoje* (*Div. Caec.* 57), o dėstydamas „vadovėlį Cecilijui“, kaip anksčiau sakėme, nuolat meistriškai įpina

<sup>48</sup> Įvairios juoko apraiškos Cicerono veikaluose sulaukė daug tyrėjų dėmesio. Žr.: A. Haury, *L'ironie et l'humeur chez Cicéron*, Leiden: Brill, 1955; L. Laurand, *Études sur le style des discours de Cicéron*, 4e éd., Amsterdam: Adolf M. Hakkert, 1965, vol. I, 248–255; Hans Holst, *Die Wortspiele in Cicerons Reden*, Oslo: Some & Co., 1925; Anthony Corbeill, *Controlling Laughter. Political Humor in the Late Roman Republic*, 1996; H. V. Canter, „Irony in the Orations of Cicero“, *AJPh* 57 (1936): 45–464; Anna Orlandini, „Pour une approche pragmatique de l'ironie (Cicéron, *Philippiques* livres I-II)“, *Pallas*, 2002, 209–224; J. J. Haghès, „*Inter tribunal et scaenam*: comedy and rhetoric at Rome“, *Roman Eloquence: Rhetoric in Society and Literature*, ed. By W. J. Dominik, London–New York: Routledge, 1997, 182–197; J. J. Haghès, „Invective and Comic Allusion: Cicero, *In Pisonem*, Fragment 9 (Nisbet)“, *Latomus* 57 (1998), 570–577; F. Hickson-Halm, „What's so Funny? Laughter and Incest in Invective Humor“, *Syllecte Classica* 9 (1998), 1–36 etc.

ironiją. Taigi, pačia savo kalba jis aiškiai demonstruoja, kad yra pajėgus Hortenzijaus varžovas šioje srityje.

Panašiai Ciceronas demonstruoja ir kitų sudėtingų retorinių figūrų, kuriomis pratęs manipuluoti Hortenzijus, įvaldymą. Kurdamas būsimo teismo vaizdą, oratorius išskiria dar vieną retorinę gudrybę, kuri Hortenzijaus kalboje būsianti triuškinanti silpnesniam oponentui. Tai ypatinga retorinio klausimo rūšis, kai klausimas (ar klausimų serija) formuluojamas taip, kad abu galimi atsakymai yra nepalankūs priešininkui:

[...] quotiens ille tibi potestatem optionemque facturum sit ut eligas utrum velis – factum esse necne, verum esse an falsum – utrum dixeris, id contra te futurum. (*Div. Caec.* 45)

[...] kiek kartų jis tau suteiks galimybę rinktis viena iš dviejų – buvo taip ar ne, tiesa tai ar melas: kad ir kurią pasirinksi, abi atsigręš prieš tave.

Nepaisant terminų įvairovės, ši figūra gerai pažįstama romėnų retorikai. Išsamiausią jos apibrėžimą pateikia Kvintilianas (V.10.69), aptardamas *divisio* rūšis: *Fit etiam ex duobus, quorum necesse est <esse> alterum uerum, eligendi aduersario potestas, efficiturque ut utrum elegerit noceat*<sup>49</sup>. Šis apibūdinimas atitinka ir drauge paaiškina Cicerono *Inv.* I.45 *complexio* apibrėžimą ir atliepia *Rhet. Her.* II.38 pateikiamą *duplex conclusio* bei *Rhet. Her.* IV.22 *interrogatio* pavyzdį. Visos minėtos vietos apibrėžia ir iliustruoja figūrą, kurią Hermogenas (*Inv.* IV.6) ir kiti graikų retorikai vadino *dilēmmaton*<sup>50</sup>. Naudodamiesi

<sup>49</sup> Priešininkui suteikiama galimybė rinktis iš dviejų [atsakymų], kurių vienas būtinai yra teisingas, ir pasiekama, kad bet kuris jam būtų žalingas.

<sup>50</sup> Šią priemonę aptaria ir Aristotelis (*Rhet.* II.23 1399a 19–29), nevartodamas specialaus termino.

Craigo siūlomą terminu, vadinsime ją dilema<sup>51</sup>.

Krinta į akis, kad *Divinacijoje prieš Cecilijų* ši figūra vartojama itin dažnai – net keturis kartus (*Div. Caec.* 12–13; 30–31; 58; 60), iš kurių vienas yra pamokymų Cecilijui epizode:

Ego hoc uno crimine illum condemnem necesse est: tu, Caecili, quid facies? utrum hoc tantum crimen praetermittes an obicies? Si obicies, idne alteri crimini dabis quod eodem tempore in eadem provincia tu ipse fecisti? audebis ita accusare alterum ut quo minus tute condemnere recusare non possis? Sin praetermittes, qualis erit tua ista accusatio, quae domesticī periculi metu certissimi et maximi criminis non modo sp[ons]ionem, verum etiam mentionem ipsam pertimescat? (*Div. Caec.* 30–31)

Asž vien už šį nusikaltimą privalau jį nuteisti, o tu, Cecilijau, ką ketini daryti? Ar nutylėsi šį tokį svarbų kaltinimą, ar jį pateiksi? Jei pateiksi, argi nekaltinsi kito tuo, ką pats tuo pat metu toje pačioje provincijoje darei? Išdrįsi kaltinti kitą taip, kad sykiu neišvengtum savo paties kaltės? Jei nutylėsi, ko vertas kaltintojas, kuris iš baimės atsidurti pavojuje nedrįsta ne tik pateikti ieškinio dėl aiškiausio ir sunkiausio nusikaltimo, bet ir užsiminti apie jį?

Be to, pati dabartinė divinacijos byla pateikiama kaip dilema Cecilijui<sup>52</sup>: ar jis sugebėsias duoti tinkamą atsaką Cicerono kalbai, ar ne:

Si enim mihi hodie respondere ad haec quae dico potueris, si ab isto libro, quem tibi magister ludi nescio qui ex alienis orationibus compo-

<sup>51</sup> Christopher P. Craig, *Form as Argument in Cicero's Speeches: A Study of Dilemma*, Atlanta: Scholar Press, 1993.

<sup>52</sup> Trumpai pasakysime, kad pirmojo teismo posėdžio kalbos *Prieš Verį* strategija paremta dilemos principu: Ciceronas duoda teisėjams pasirinkti viena iš dviejų: arba nuteisti kaltinamąjį ir taip išgelbėti susikompromitavusių teismų reputaciją, arba jo išteisinimu visiškai sužlugdyti pasitikėjimą teismais.



situm dedit, verbo uno discesseris, posse te et illi quoque iudicio non deesse et causae atque officio tuo satis facere arbitror; sin mecum in hac prolusione nihil fueris, quem te in ipsa pugna cum acerrimo adversario fore putemus? (*Div. Caec.* 47)

*Jeį sugebęsi šiandien į mano kalbą atsakyti, jei bent žodeliu nutolsti nuo tos knygos, kurią tau nežinia koks mokytojas iš svetimų kalbų sukūrė, imsiu manyti, jog tu ir tam teismui nesi netinkamas, jog gali prideramai pasitarnauti bylai ir savo pareigai; tačiau jei šiose pratybose su manimi pasirodysi esąs niekas, ko galime iš tavęs tikėtis tikrame mūsųje su smarkiausiu priešininiku?*

Aišku, kad tokiame kontekste dažnas dilemos vartojimas Cicerono kalboje nėra atsitiktinis. Ciceronas tokiu būdu parodo pakankamai gerai valdąs techniką, kuria pasižymi Hortenzijus, ir esąs pasirengęs būti jo oponentu Verio teisme. Ir priešingai, „mokinukas“ Cecilijus nepajėgus atsakyti dilemos meistriui Hortenzijui, kaip akivaizdžiai įrodo meistras Ciceronas, vartodamas tą pačią Hortenzijaus mėgstamą taktiką.

Apibendrindami galime teigti:

1. Išnagrinėtame *Divinacijos prieš Cecilijų* epizode (27–46) Ciceronas, prisiėmęs mokytojo vaidmenį, aiškina savo priešininkei retorikos dalykus, ir tai yra antrasis mūsų turimas retorikos teorijos dėstymas Cicerono veikalų korpuse po traktato *De inventione*. Ciceronas nesistengia sistemiškai ir nuosekliai dėstyti medžiagos, kaip įprasta retorikos traktatams, bet pirmiausia sutelkia dėmesį į gero oratoriaus moralines savybes, išsilavinimą ir įgimtus bruožus, ugdančius tobulą oratorių. Tai leidžia sieti *Divinaciją prieš Cecilijų* su būsimais Cicerono retorikos traktatais, visų pirma *De oratore*. Būdamas filosofinės retori-

kos šalininkas, Ciceronas iš aušto žiūri į tradicinius helenistinius vadovėlius, kuriuose dėstoma retorikos technika. Jis nesistengia šių dalykų išmokyti – toks yra vadovėlio tikslas, bet numano, kad adresatas (tiek Cecilijus, tiek teisėjai, dar pridėkime – skaitytojai) iš menkų užuominų supras gerai iš mokyklos žinomus dalykus. Tokia nuostata atitinka būsimo retorikos traktato *De oratore* dviasią: Ciceronas nemoko taisyklių ir nedėsto retorikos technikos, bet pats puikiai ją įvaldęs, savo veikalą skiria retoriką išmanantiems skaitytojams, atpažintiems tekste išmėtytus ir akivaizdžiai nedemonstruojamus retorikos dalykus.

2. Šioje kalbos dalyje Ciceronas gausiai ir išradingai vartoja įvairias retorines figūras<sup>53</sup>. Akivaizdu, kad aiškindamas Cecilijui iškaltos dalykus, Ciceronas siekia ne tik sumenkinti varžovą, bet ir pademonstruoti savo paties retorikos technikos išmanymą ir įgūdžius, tuo įrodydamas esąs vertas Hortenzijaus oponentas. Taigi pamokymai Cecilijui yra ne tik retorikos teorijos dėstymas, bet ir praktinis jos pavyzdys. Negana to, Ciceronas įtraukia publiką į tam tikrą žaidimą, leisdamas jiems pamokymuose Cecilijui atpažinti mokyklos retorikos formuluotes, o paties Cicerono kalboje išžvelgti meistrišką retorikos taisyklių

<sup>53</sup> Retorinių klausimų eilė su anafomis (21–22), paronomazijos: *receptam – susceptam* (26); *deportare – asportare* (28), homojoteleutas: *opprimendus sit – extinguenda atque delenda sit* (26); *fecisti – dedisti* (27); *sustinere – explicare – exponere – defendere* (27), chiazmas: *sociorum salutem, commoda provinciarum* (27), homojoptotas: *sociorum salutem, commoda provinciarum, vim legum, gravitatem iudiciorum* (27), nuolaida (*concessio*: 27), dilema (30–31); tariamas dialogas (31), monologinis dialogas (23), *prolepsis* (40), ironija (27; 39), apostrofa (27; 30), *auxesis* (38) etc.

realizavimą. Šitaip jis sąmoningai manipuliuoja auditorijos žiniomis, kurdamas išsilavinusių žmonių, tokių kaip Ciceronas ir jo klausytojai, grupę, iš kurios pašalinamas Cecilijus.

3. Ciceronas tarsi nubrėžia savo būsimos kalbos *Prieš Verį* gaires, iš dalies numatydamas kaltinimo planą ir priemones, kurios taps itin svarbios *In Verrem II* kalboje. Pirmiausia tai gyvas aprašymas

(*sub oculis subiectio*), kurio svarbą oratoriumi pabrėžia pačioje pamokymų Cecilijui įžangoje. Antra, ironija bei įvairios sąmojo rūšys. Ciceronas subtiliai demonstruoja savo humoro jausmą, pasirodydamas vertu Hortenzijaus priešininku šioje srityje. Be to, Verio vardo reikšmėmis grindžiami sąmojai, pirmąkart sukurti *Divinacijoje*, vėliau bus išradingai atkartojami ir varijuojami *Verinėse*.

## DIVINATIO IN CAECILIUM IN THE CONTEXT OF CICERO'S RHETORIC

Audronė Kučinskienė

### Summary

In the well known episode in the *Divination against Caecilius* (*Divinatio in Caecilius*) 27–46, Cicero, assuming the role of a teacher, expounds issues of rhetoric to his opponent. In this article the following points are examined: 1) the relation of this episode to the theory of rhetoric of the time, as represented in the unknown author's *Rhetorica ad Herennium* and Cicero's *De inventione*, which he wrote as a young man; 2) the repercussions of this episode in Cicero's later works of rhetoric; 3) the relation of this episode to the other speeches against Verres.

In *Div. Caec.* 27–46, Cicero does not try to set forth his material systematically and sequentially, as it is customary in rhetorical treatises, but directs his attention first at the moral qualities of a good orator, as well as on his education and the innate personal traits that form a perfect orator. This allows us to connect the *Divination against Caecilius* with Cicero's later treatises on rhetoric, in particular *De oratore*. Being a supporter of philosophical rhetoric, Cicero disdains the traditional Hellenistic manuals that expound rhetorical technique. He does not try to teach these things – which would be the aim of a rhetoric manual – but he presumes that his audience would understand them from the small hints about the topics that must be recognised as coming from the school of rhetoric. Such a stance corresponds well to the spirit of the treatise *De oratore*: in that work, Cicero

does not teach rules and does not explain rhetorical technique either, but, having mastered these things perfectly himself, he addresses his work to those readers who know the art of rhetoric and who would certainly recognise and appreciate the hints on the art of rhetoric, which are scattered through the text rather than explicitly demonstrated.

In the episode *Div. Caec.* 27–46, Cicero uses various rhetorical figures copiously and inventively. It is obvious that, in explaining the issues of eloquence to Caecilius, he tries not only to belittle his opponent, but also to reveal his own knowledge and skills in rhetorical technique, so proving himself a worthy opponent to Hortensius. Thus the instruction of Caecilius is not merely the teaching of rhetoric, but also its practical application. Moreover, Cicero inveigles his audience into a certain game, by allowing them to recognise in his precepts to Caecilius the phrasing of the rules of the rhetorical school, as well as to appreciate their masterful application in Cicero's own speech. In this way Cicero consciously appeals to the education of the audience, by subsuming a circle of educated men, like Cicero himself and his listeners, and consciously excluding Caecilius from that circle.

Cicero also prefigures his future speeches against Verres, foreseeing, in part, the strategy and tactic of accusation that will become especially important in the second speech against Verres (*In Verrem II*).

Gauta 2010 11 16

Priimta spaudai 2010 11 22

Autorės adresas:

Vilniaus universitetas

Klasikinės filologijos katedra

Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

El. paštas: audronekucinskiene@hotmail.com